

Kádár Judit

Nyíregyházi Főiskola

Az elfojtás szerepe a társadalmi identitás létrehozásában

Bűntudat és bűnhődés Kosáryné Réz Lola műveiben

A mára leginkább elterjedt társadalomtudományi elmélet szerint a szexuális represszió a hatalmon lévő osztályok eszköze a hatalomgyakorlás és kizsákmányolás érdekében; más nézőpontból viszont a társadalmi integráció eszköze, hiszen az egyes személyek valamiféle társadalmi tekintély, autoritás megszerzése érdekében élnek vele. Annak rövid áttekintését követően, hogy mit jelenthetett a háború előtt a szexualitásról szóló diskurzusban paradigmaticusnak tekinthető 'csók' szó, e tanulmány a freudi személyiségmodell, illetve a *Magyar katolikus katekizmus* tanításainak figyelembevételével annak kimutatására törekszik, hogy a hívő katolikus, ám konzervatív liberális és konzervatív feminista Kosáryné Réz Lola (1892–1984) *Porszem a napsugárban* című regényében miként ábrázolta a szexualitást, s szereplői identitására milyen hatással van az elfojtás. A represszió a hősnő társadalmi integrációjához vezetett-e, vagy amint az irodalomtörténész John Kucich Michel Foucault nézetein alapuló elméletéből következik, a libidinális destabilizáció kulturális stratégiája e regényben is a társadalmi viszonyok iránt nem érdeklődő, elszigetelt szubjektivitást hozott létre.

Az elfojtás tizenkilencedik-huszedik századi megjelenési formáinak a szakirodalomban köztudottan többféle elméleti megközelítése van, köztük a legismertebb a szexuális ösztön és a kultúra viszonyát (az Id, Ego és Szuperego küzdelmét) vizsgáló pszichoanalitikus Sigmund Freudé és a szexualitás és a hatalmi viszonyok kapcsolatát feltáró filozófus, eszmetörténész Michel Foucault-é. Az úttörő kutatásaik nyomán mára leginkább elterjedt társadalomtudományi elmélet szerint a szexuális represszió a hatalmon lévő osztályok eszköze a hatalomgyakorlás és kizsákmányolás érdekében; más nézőpontból viszont a társadalmi integráció eszköze, hiszen az egyes személyek valamiféle társadalmi tekintély, autoritás megszerzése érdekében élnek vele.

A társadalmi struktúrákat analizáló Foucault úgy látta, hogy téves a nézet, miszerint a 19. században, az ún. viktoriánus korban az előző századokéinál sokkal szigorúbbak voltak a nemiség szabályai. Szerinte a hatalomgyakorlás különféle területein valójában megnövekedett a szexualitással kapcsolatos diskurzusok száma, aminek következtében megszűnt csupán morális ítélet tárgya lenni; egyre inkább közigazgatási kérdéssé is vált, s a demográfia, biológia, orvostudomány, pszichiátria, pszichológia, pedagógia stb. tudományán belül a szexualitásról folytatott diskurzusok végeredményben az elfojtás mechanizmusának gyengüléséhez vezettek (Foucault 20, 27).

A francia teoretikus nézeteiből indul ki John Kucich, az elfojtás társadalmi integrációs szerepének kutatója. Az amerikai irodalomtörténész úgy véli, ugyan a represszió társadalmi kötelezettségnek tűnik, ám azáltal, hogy az ént (szelfet) az emocionális intenzitás privilegizált helyévé teszi, elitizmushoz vezet, ami ellehetetleníti bármiféle társadalmi identitás megértését, mert elrejti, hogy a társadalmi tekintély valójában osztály és gender szempontok köré szerveződik. Így az önmehtagadás egy önmagában beteljesültebb, libidinálisan fogékonyabb, ám meglehetősen antiszociális, elszigetelt szubjektivitást hoz létre (Kucich 3).

E tanulmány célja egyrészt annak vizsgálata, hogy Michel Foucault következtetései a represszió polgári társadalmakban bekövetkező enyhüléséről az Osztrák-Magyar Monarchia keleti feléhez, majd 1920 után Kelet-Európához tartozó Magyarországon is megállják-e a helyüket. Másrészt Kosáryné Réz Lola (1892–1984) néhány prózai művének a freudi személyiségmodellt és a *Magyar katolikus katekizmus* tanításait figyelembe vevő elemzésével annak kimutatására törekszik, hogy a hívő katolikus, ám konzervatív liberális és konzervatív feminista író nő szereplőinek identitására milyen hatással van az elfojtás. A libidinális destabilizáció kulturális stratégiája a hősnők társadalmi integrációjához vezetett-e, vagy mint az John Kuchich elméletéből következik, az elszigetelt szubjektivitások elitizmusához.

Kis magyar filematológia: mit jelentett a csók szó a háború előtt?

Kétségtelen, hogy a kapitalizálódó Magyarországon a különféle tudományokban szintén megindult a szexualitásról szóló diskurzus: az osztrák Krafft-Ebing 1886-ban írt, úttörő orvos-törvényszéki tanulmányát *Psychopathia sexualis a visszás nemi érzések különös figyelembe vételével* címmel már 1894-ben magyarra fordították, s Ferenczi Sándor is még az utolsó békeévben, 1913-ban alapította meg a Magyar Pszichoanalitikus Egyesületet. A szexualitásról szóló, második világháború előtti nyilvános diskurzusokat

Magyarországon a Foucault által elemzett nyugat-európai országokéhoz képest mégis nagyobb mértékben befolyásolták az egyházi intézmények: az 1926-ban létrehozott felsőházba hivataluk alapján 32 főrangú pap került,¹ akiknek jelenlétét a Horthy-korszak kutatója „az egyházak jelentős társadalmi funkciójával”, magas, 16-17%-os részvételi arányukat „a rendszer fenntartásában vállalt szerepükkel” hozza összefüggésbe (Püski). A köztük is hegemon helyzetben lévő katolikus egyház fórumain a merev családstruktúra megőrzését biztosító vallási, nemzetiségi, társadalmi és lokális endogámia bátorításával törekedett a feudális szerkezetű osztálytársadalom s benne saját pozíciója megtartására, s a Felettes-énben, a Szuperegóban kialakított büntudatot használta az Ösztön-én, az Id törekvéseinek elfojtására. A klérus, bár a szexuális tevékenységre vonatkozó szavak többségét tabusította, egy sajátos, metaforikus nyelvezet segítségével a szexualitás minden megnyilvánulását szabályozta, s még azt is meghatározta, kik számára és milyen helyzetben megengedett a csók.

Freud után, de még Foucault előtt hajlamosak voltunk azt képzelni, hogy a szexualitás állandó, mióta világ a világ mindig ugyanazt jelentette, különben az emberiség már kihalt volna. Mára elfogadottá vált a francia filozófus definíciója, miszerint a szexualitás „azon jelenségek összessége, amelyeket egy bonyolult politikai technológiával összefonódó stratégia idéz elő a testekben, a viselkedési formákban és a társadalmi viszonyokban” (Foucault 128). A szexualitásról való beszéd tehát az ideológia része, s ebből következően a történelemben változó, társadalmi konstrukció (Timm – Sanborn 173). A szexualitás és ideológia elválaszthatatlanságát alátámasztja a csók szó két meghatározása, a magyar történelem két eltérő társadalmi berendezkedésű, huszadik századi korszakából, 1912-ből és 1975-ből. A patinás *Révai nagy lexikona* szerint:

Csók (eszt.), az arcnak, kéznek, ajkaknak, egyes tárgyakkal, pl. emléktárgyaknak, keresztnek stb. ajkainkkal való érintése. Általában gyöngédségnek, kegyeletnek, tiszteletnek, szeretetnek külső kifejezéséül szolgál. Ugyanazon neműeknél (mint kéz-C. külön-neműeknél is) az üdvözlésnek általánosan elfogadott melegebb formája. Bizonyos esetekben szertartásos jellegű. Ilyen a kézfogói C. is. A szerelmi C. boldogító érzését számtalan változatban éneklő a népdal s a műköltészet. Júdás C.-ja hazug C, mely szeretet leple alatt áruló szándékot takar. A C. jogi oldaláról elmésen értekezett Vécsey Tamás. Orvosok sokat írnak a C. ellen, melyet ragályos betegségek alkalmas terjesztőjének mondanak. (V. köt. 123)

¹ A harmincas évekig általában 235-240 főből álló Felsőház tagjai lettek a katolikus püspök, a szerzetesrendek főnökei, a református, lutheránus, unitárius egyházak vezetői, a budai görögkeleti püspök és az izraelita hitközségek által választott két rabbi (Püski).

Az 1971-ben Kelet-Németországban megjelent eredetiből átdolgozott, 1975-ben a Gondolat Kiadónál megjelent *Sexológia* című könyv szerint:

csók: a szerelem szimbóluma, eredetileg kultikus szimbólum, amelyet szertartási tárgyakkal v. papoknak adtak. A tisztelet és a hűség kifejezője is (lélekcseré → *psziché*). Egyes szexológusok úgy vélik, hogy a szerelmi ~ a csecsemő szopásából fejlődött ki. Mások azt az álláspontot képviselik, hogy a ~ primer szex. tevékenység, amely szublimált formában a barátság és a megbecsülés szimbólumává vált. Mindezek az elméletek nem magyarázzák meg, hogy a ~ miért fejt ki szex. izgató hatást. Hozzá tartozik a *szerelmi játék*hoz, tekintet nélkül arra, hogy az orr-ra, a szájra v. más testrésze adják. Minden testrész lehet → *erogén* hatású, bár az → *erogén testtájak* jól megkülönböztethetők (→ *szublimálás*). A kéz~ konvencionális és többnyire minden szex. tartalmat nélkülöz. Ez a 7. sz.-ból származó szokás D-Európában napjainkban is fennmaradt, és széles körben elterjedt. (K- és Közép-Európában is, sz.-unkban a polg. rétegek körében!) Tuniszban tilos a kéz~, éppen úgy, mint az arc~. A → *nyelvs csók* és a test~ (→ *oral-genitális kontaktus*) kifejezetten szex. cselekmény. A „pillangó”- ~ egymás szempilláinak érintéséből áll. Rendszerint a férfi csókol először. A ~-ot már a középkori lovagköltők megénekelték, pl. *Vogelweide*. A modern slágerszövegek a ~ dicsérete nélkül elképzelhetetlenek. A színpadon a ~ kevésbé gyakori, mint a filmen. A ~ nem higiénikus, minthogy kémiai anyagokon kívül → *baktériumok* átvitelét is elősegíti (→ 6. ábra). Az → *ajakrúzs* használata enyhén antiszeptikus hatású. [Szerkesztési hiba következtében a 6. ábrán nem a csók képi ábrázolása, hanem Giacomo Casanova arcképe látható.] (*Sexológia* 62)

A mindkét szócikkben megtalálható figyelmeztetésen kívül, miszerint a csók káros az egészségre, a két definíció ideológiai tartalma nyilvánvalóan eltérő. Az 1912-es szöveg represszívabb, a szexualitás szót is kerüli, és a lehetőségek szerint vallási kontextusban, a hithez kapcsolódó szavak – kereszt, kegyelet, Júdás csókja – segítségével igyekeznek a fogalmat definiálni. Még a kor neves jogtudósának, országgyűlési képviselőjének, Vécsey Tamásnak emlegetése is ebbe az értelmezési keretbe tartozik, hiszen evangélikus egyházmegyei gondnok, egyházkerületi főjegyző is volt. Az 1975-ös definíció nem kevésbé ideologikus: bár az orvosi szakkifejezések használatával hangsúlyozza, hogy megközelítésmódja tudományos, a politikai tudatformálás szándéka tetten érhető. A szovjet érdekszférába tartozó Német Demokratikus Köztársaság ateista és marxista-leninista szemléletű kiadványából fordított szócikk a vallási vonatkozásokat a múlt részének tekinti – „csókot szertartási tárgyakkal vagy papoknak *adtak*” –, egyúttal a kézcsók polgárinak minősítésével a második világháború előtti társadalmi berendezkedéssel is leszámol. (A Tunizra vonatkozó, első pillantásra

meglepő közlés is antiklerikális megfontolásból kerülhetett be: Tunéziában éppen egy iszlámellenes, világi kormány volt hatalmon.)

Az 1910 és 1935 között megjelent, tudományos színvonalát illetően máig a legjobbak egyikének számító Révai lexikon szócikke önmagában alátámasztja a feltételezést, hogy a szexualitás feletti ellenőrzést a nyugati országokhoz képest a század első felében Magyarországon az egyházak szorosabban kézben tartották. A kontroll fő eszköze – a katekizmus tanainak gyerekkori indoktrinációja, a szószéki prédikációk, a mise, a gyóntatás és a századfordulóra megújult katolikus sajtó mellett – az iskolai oktatás volt. Amint az egyháztörténész Gergely Jenő megállapította, az oktatásügy a kiegyezés után „is döntő mértékben egyházi kézben maradt”, a katolikus iskolák az oktatás-nevelés minden szintjére kiterjedő, átfogó rendszert képeztek, az óvodától a felsőfokú tanulmányokig (Gergely VII/1), annak ellenére, hogy a lányok oktatását valójában nem helyeselték. „Az országnak mindenekelőtt jó családanyákra van szüksége. Taníttatásuk különben is terméketlen, mivel ők a természet törvényei szerint nem tudni, hanem szeretni születtek” – összegezte a *Magyar Állam* című katolikus napilap 1890-ben kifejtett álláspontját az irodalomtörténész Dersi Tamás (151).

A világi hatalom sikertelenül törekedett az oktatás irányításának átvételére: a kormányzati ellenőrzéssel párhuzamosan a katolikus püspöki kar 1908-ban létrehozta a saját fennhatósága alá rendelt legfőbb oktatási hatóságát, a Katolikus Tanügyi Tanácsot, ami az egyházi irányítás alá tartozó oktatási intézmények tanterveit ellenőrizte. Munkájában olyan állandó bizottságok vettek részt, mint a Katolikus Tankönyvügyi Bizottság, a Katolikus Ifjúsági Irodalmi Bizottság és a különféle katolikus tanügyi egyesületek. Az egyházi hatalom a két világháború közötti időszakban sem gyengült meg, sőt a katolikus oktatás, a nevelésügy és pedagógusképzés a század elején létrehozott rendszere megszilárdult (Németh 2000). A korszak nőíróira, akik kevés kivételtől eltekintve nem járhattak egyetemre, s iskoláztatásuk valamilyen egyház által fenntartott középfokú iskola elvégzésével befejeződött, az egyház normarendszere és nyelvezete férfi kortársaikénál nagyobb hatást gyakorolt.

Miközben a szexualitásról szóló szabadabb diskurzus hatására az 1910-es években az Osztrák-Magyar Monarchia keleti felében is megjelent a pedagógia új ága, a német nyelvű művekre támaszkodó szexuális pedagógia, melynek célkitűzése az ifjúság felvilágosítása volt, Magyarországon a nemi felvilágosítást szolgáló könyveknek is a keresztény normákhoz kellett igazodniuk. E kiadványok, köztük a középosztálybeli hajadon lányok, fiatal férjzett nők és külön a női cselédek számára összeállított életvezetési kalauzok jelentős részének szerzői is az egyház, illetve valamelyik szervezetének tagjai köréből kerültek ki. Írt ilyen kalauzt a harmincas

években kamaszlányok számára a magyar írókról szóló máig egyetlen összefoglaló mű szerzőjeként ismert Bánhegyi Jób bencés pap, és szerkesztett fiatalasszonyoknak szóló kötetet a Katolikus Háziaszonyok Országos Szövetsége elnöke és alelnöke is.²

Mivel a katolikus egyház tanításai szerint a „testi vágy” bűnnek számított, mely bűnnek a lényege, amint már Aquinói Szent Tamás (1225–1274) megfogalmazta, az „elfordulás Istentől, s odafordulás a teremtményhez”, a katolikus szerzők a vágyakat felkeltő, szerelemhez vezető ösztönök elfojtására buzdítottak, ami a valláserkölcsei vonatkozásokon túl egyben az osztályszerkezet fellazítására alkalmas szerelmi házasságok létrejöttének esélyeit is csökkentette (Schütz 45). A szerzők e kettős – teológiai és hatalmi – törekvés következtében a csók fogalmát is a házasság előtti szüzesség egyházi előírásának megfelelően, preskriptív szándékkal határozták meg. Bánhegyi a „bűnre vezető közeli alkalom”-nak, „ha ugyan már nem bűn”-nek tekintette (Bánhegyi 123), a „keresztény orvosnők nevében” felvilágosító könyveket publikáló dr. Csaba Margit szigorúbb volt – a lányoknak házasság előtt kategorikusan megtiltotta a csókot:

Férfi és nő között nincs helye a csóknak, csak a családon belül vagy a Teremtő által rendelt házasságban. Nem játék a csók, hanem az összetartozás pecsétje. Akármit is hangoztatnak a divatos jelszavak, te ne pazarold el akármilyen jött-mentre leányságod hamvát, az első csókot.

(1937, 134)

Mint szó, a csók nem esett megnevezési tilalom alá, a szexuális aktusra vonatkozó nemi felvilágosítással foglalkozó szerzők azonban tabuba ütköztek. *A Magyar úriasszony otthona* című kötet „A serdülő leány” című fejezetében dr. Csaba Margit felhívta középosztálybeli, felnőtt női olvasói figyelmét, hogy „a nemi kérdések” közül „a szükségeseket nem szabad semmiképp agyonhallgatni”, mert különben leánygyermekük a gyakorlatban szereznek ismereteket, ám arra már – nyilván a verbális normaszegés elkövetésétől tartva – nem tért ki, melyek a kamaszlányokkal feltétlenül megbeszélendő kérdések. Helyette néhány katolikus szerző „leányokon és anyákon egyaránt segíteni akaró” művét ajánlotta olvasói figyelmébe (1934, 211-2). Az ajánlott ismeretterjesztő könyvek egyike éppen saját, *Amit a nagy leánynak tudnia kell* című műve volt, csak hogy ott is megtorpant, mielőtt a nemi élet mibenlétéről bármi felvilágosítást adott volna a házasság előtt álló lányok (és annak idején még felvilágosítás nélkül férjhez adott, tanácstalan anyáik) számára. Ördögi körbe keveredett: arról kellett volna írnia, amiről

² Bánhegyi Jób: *Nem vagy már kisleány. A mai leány életútja* (1932); Szegedy-Maszák Aladárné – Stumpf Károlyné (szerk.): *A Magyar úriasszony otthona. Az otthon kultúrája* (1934).

beszélni sem volt szabad, így a testi kapcsolatnak csupán (általa egyedül megengedhetőnek tartott) céljáról írt, röviden:

A [nemi élet] célja az, hogy a férfi szervezetében fejlődő csírasejtek, amit a virágokban porzóknak hívunk, a női szervezetben fejlődő csírasejt, pontosabban petesejt, virágokban bibe, közelébe jussanak. A nemi élet e kétféle sejt találkozását teszi lehetővé. (1940, 112)

Hogy a folyamat miként megy végbe, annak leírásával adós maradt. Könyvének témája hiába volt a szexuális felvilágosítás, a vállalt feladatnak nem csupán közlendője tabu mivolta miatt nem tudott eleget tenni, hanem azért sem, mert a katolikus tanításnak megfelelően az érzékiséget bűnnek tartotta, ami ellen küzdeni kell. Hívóként az örömteli szexualitáshoz még házasság esetén is ambivalensen viszonyult, amint azt egy elejtett megjegyzése sejtetni engedi. Kijelentette, hogy a mai leánynak nincs is szüksége arra, hogy a nemi életről részleteket tudjon meg, mert ha férjhez megy, „úgyis meg fogja tapasztalni”, ha pedig nem, akkor „örüljön, hogy nem tud többet” (1940, 111-2).

A középosztálybeli lányokat önfegyelemre, engedelmességre, szexuális vágyaik legyőzésére nevelő kiadványok a férfiaknak alárendelt felnőtt életükhöz elengedhetetlen elfojtáshoz szoktatta őket, az alsóbb osztályokba tartozó nőknél a represszióra nevelés gazdasági kizsákmányolásukat is szolgálta. A háztartási alkalmazottak számára ugyancsak a Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetségének elnöke és alelnöke által összeállított, vallási konnotációkat ébresztő, *Kis káté* című, 20 000 példányban megjelent könyvecske felhívta a leendő szobaleányok, szakácsnők, gyermeklányok, „önálló mindenesek” (eufemizmus a mindenes cselédre) figyelmét, hogy a „társadalmi alkalmazottak” közül csak az „töltheti be tökéletesen hivatását és teljesíti kötelességét, aki a munkaadójában megbecsüli azt, aki neki otthont ad, [és] ellátja élelemmel” (21). A brosúrából az is kiderül, az uralkodó elit által szorgalmazott hitnek mi a célja és haszna: a háztartási alkalmazottnak azért kell hogy „első és legfontosabb tulajdonsága a vallásosság” legyen, mert „az igazi vallásosság magában hordja az önfegyelmezést” (11).

A csók jelentése Kosáryné Réz Lola műveiben

A század első felének szépirodalmi művei sem hagyhatták figyelmen kívül a szexuális tevékenységgel kapcsolatos tiltásokat, illetve a szexualitásra vonatkozó beszéd előírásait. Nemcsak a közbeszédet jellemezte a korlátozó, tabukat kerülgető, körülíró beszédmód következtében pontatlanná vált

szóhasználat, hanem az irodalmi nyelvet is, különösen a nőket, akiktől elvárták, hogy a nemiség jelenségeiről mit se tudjanak, illetve szemérmesen hallgassanak, ezért néha még azt sem könnyű kikövetkeztetni, hogy a huszadik század első felében az egyes író(nő)k szóhasználatában mit jelentett a csók kifejezés. Úgy tűnik, a két világháború közt nagy népszerűségnek örvendett, tévesen kizárólag katolikus lányregényíróként számon tartott Kosáryné Réz Lola többféle értelemben, s némely esetben megnevezési tilalom alá eső tabu tevékenységek helyettesítésére használta.

Porszem a napsugárban című, 1930-ban megjelent regényében a lecsúszott dzsentri családból származó, tanítónőképzőt végzett, tizenkilenc éves, normakövető hősnő egy (ironikus módon ma már szexuális konnotációt hordozó nevű) falusi iskolába, Alsókupakra kerül³, ahol szemvet rá a szolgabíró, aki erőszakos fellépése miatt Annusnak első találkozásukkor nem nyeri el a tetszését. Ám

... az első tavaszi napon a szolgabíró az iskola előtt várta déli harangszó idején. És amint kilépett az osztályból a tornácra, kis kendőjével a vállán, hogy ügyeljen a szétszéledő apróságokra, ott, a gyerekek előtt magához kapta, és megcsókolta az ijedtében félig nyitott száját.

Annust még nem csókolta meg férfi. [...] És most Miska nem sokat kérdezte, nem sokat mondta, hanem egyszerűen megtette.

Ezen már nem lehetett segíteni. [...]

– Szolgabíró úr, kérem – mondta remegő ajkakkal –, lenne szíves egy pillanatra bejönni az iskolába? [...]

– Nem tudom – kezdte –, mi a szándéka szolgabíró úrnak, de...

– Hogy mi? – nézett fel csodálkozva Miska. – Mi lenne kicsikém? Elveszem feleségül. (2011, 131-2)

A fenti jelenet végére, bár Annus a kapott csók értelmezésében segítségre szorul, a cselekedet szimbolikus jelentést kap: általa a szolgabíró – a lány megkérdezése és beleegyezése nélkül – a közösség jelenlétében, jelképesen magáévá teszi őt. A férfi csodálkozása azt hivatott jelezni, hogy viselkedése normatív, egy ártatlan lány nyilvános „birtokbavétele” komoly és tisztességes házassági szándékának kifejezése. Mivel Annus számára ez a házasság a tanítónői léthez képest társadalmi felemelkedést jelent, és jól tudja, hogy Miska goromba viselkedésében mások nem is találnának semmi kivetnivalót, engedelmesen hozzámegy feleségül. Valódi vágyainak elfojtása – egy szegény tanító kollégájába szerelmes –, társadalmi integrációját szolgálja.

Az 1935-ben megjelent *Lelkek és arvak* novellagyűjtemény „Hajniczkáné legendája” című elbeszélésében a csók kevésbé komplex,

³ A ‘kupakolni’ szinonimái a mai szlengben: kufircolni, fűrészelni, unga-bungázni stb.

egyértelműbb metafora. Hajniczkáné már „öregasszony”, aki harminc éven át szállított pénzt és iratokat a városból a falusi hatóságokhoz az erdőn keresztül egy hátikosárban. Mindig elment a temető mellett, gyakran éjszaka, hogy meglátogathassa nyolc, csecsemőkorában meghalt gyereke sírját. Már több esetben is ki akarták rabolni, s a falusiak értetlenkednek viselkedésén: „Csak nem tanulja meg, hogy nem jó asszonyszemélynek egyedül járni! Mit csinál majd, ha leütik vagy meg találják csókolni a sötétben?” (1935, 36).

Ebben az elbeszélésben a csókhöz még több agresszió kapcsolódik, mint a regényben, nyilvánvalóan a nemi erőszak helyettesítésére szolgál, de mindkét előfordulásának konnotatív tartalma a szerzőnek a szexualitáshoz való ambivalens viszonyulására utal. Az ugyancsak a *Lelkek és arcképek*ben olvasható „Mese a lázról” című novella alá is támasztja, hogy az író számára, aki katolikus neveltetésénél fogva tisztában volt a nemi magatartást legkonkrétabban szabályozó 6. és 9. parancsolat tiltásával („Ne paráználkoddj!”, illetve „Felebarátod házastársát ne kívánd!”), az alapprobléma a nő testi vágya, a női szexualitás. Az elbeszélésben a fiatal hősnő férje idegen országba ment, talán vissza sem tér, és Rozálkát lelkiismeret-furdalás kínozza: attól fél, a férfi azért hagyta el, mert testi szerelmet is érzett iránta, tehát bűnt követett el. Esténként más-más, a férfi szexuális potenciát/vonzert jelképező alakot öltő, titokzatos látogató (katona, diák, lovag) próbálja kísértésbe vinni: mindegyikük a csókját kéri. A diáknak kifejti, hogy közeledését miért utasítja el, s a hősnő szavai arról árulkodnak, hogy egyszerre hiszi a nők szexuális kielégülését bűnnek tartó katolikus felfogás igazát, és a szerelmi vonzalomból született gyerek előnyösebb tulajdonságairól való babonát:

– Mert, mondják, mindig bűn az, ha férfi asszonyt csókol s még nagyobb bűn, ha az asszony boldog. Ám, ha nem volt boldog, akkor sötétszívű, szomorú gyermek születik, ha pedig boldog volt, akkor érzelmes és vidám. Mégis jobb hát talán így... (22)

Rozálka kijelentése a valláslélektan iskolateremtő alakjának, a belga római katolikus teológus és pszichológus Antoine Vergote-nak a vallásos szemlélet torzulásairól írt fejtegetése alátámasztására is például szolgálhatna:

Ha egyszer az egyének a vallás területére áttevődött szexualitását a vallás területének általa kölcsönzött érzéki erő ösztönzi, akkor a szexualitás be nem vallott, az egyén léte szempontjából mellékes marad, ami a gyönyör teljes elutasítására kényszeríti őt. (Vergote 154)

A magányosan élő férjes asszonyt éjszakánként szexuális vágy gyötri, de a Felettes-énjében felülkerekedő vallásos hit a libidót legyűri, és a címbe is

szereplő 'láz'-tól való félelemmé változtatja. A szó egyszerre konkrét és metaforikus: a gyermekét halállal fenyegető lázat és a nőt kínzó, a katolikus előírások szerint bűnnek és tabunak számító vágyat is jelenti. A babonához ragaszkodása – a probléma irracionális síkra terelése – ugyancsak a bűntudat kóros megnyilvánulásának tekinthető.

A bűntudat regénye

Kosáryné Réz Lola az elfojtás, valamint az ösztönök és az erkölcsi normák összeütközéséből fakadó bűntudat (Vergote 103) témájának külön regényt szentelt, a *Porszem a napsugárban* című kötetet, ami Judit unokája elmondása szerint legkedvesebb alkotása volt. A könyv Sigmund Freud a személyiség strukturális modelljéről kidolgozott elméletének cáfolata, s benne az író saját tézisének egyik fontos, középkorú férfi szereplője jellemzése során már az első fejezetben megfogalmazta:

Egyáltalán nem becsülte valami sokra a szerelmet. Olyan tiszta volt a gondolkozása, mintha még mindig az édesanyja lett volna mellette. Nem mintha nem lettek volna kísértései. Voltak. De keserű megvetéssel gyötörte magát az ilyesmi miatt. Ilyenkor neki is fáj a feje. Túrta. Nem sokat gondolkozott, Freud-féle elméletei egyáltalán nem voltak, de megtette azt, amit Freud tagad: ártatlanul élt és ártatlanul gondolkozott egy olyan kategorikus imperatívusz alapján, amelynél szigorúbbat senki nem találhat. Megvolt lelkében sértetlenül az a titokzatos mérleg, amely az erkölcsi dolgokat teszi serpenyőbe, s amely olyan különböző az embereknél...

(18-19)

Az elliptikus szóhasználatra figyelő korabeli olvasó már ennyiből is tudhatta, hogy katolikus szellemiségű könyvet vett a kezébe (a szöveg a helyes szexuális magatartásról szól), s a normakövető Annuska élettörténetét végigkísérve leszűrhetette a tanulságot: az egyház tanítását követve a jót és rosszat meg lehet különböztetni egymástól. Bár a freudi ösztönkésztetés teóriájával a keresztény erkölcsant szembeállító mű túlságosan didaktikus, egy, a múlt század első felében élt katolikus nő szexuális magatartásának ábrázolása miatt társadalomtörténeti szempontból ma is figyelemre érdemes.

A regény keretes szerkezetű, a cím nélküli bevezető részben Eros, a „szerelem, az ifjúság, a bohó nyugtalanság, keserű öröm és édes fájdalom istene” a kamasz Annus szívébe lövi nyilát, hogy attól kezdve egész élete a szexuális vágyai elleni küzdelemben teljen el. Az egyes fejezetek címe az utolsó, tizenharmadik kivételével azoknak a férfiak a neve vagy foglalkozása, akik iránt Annus kamaszlány korától ötvenegy esztendőig vonzalmat érez. Többüknek a rajza elnagyolt, valószínűleg csak a történetbonyolítás

kedvéért kerültek be, két férfi azonban két-két fejezetnek is címadója: „A szolgabíró” és „Miska” Annus férjét takarják, „A doktor” és „A professzor” pedig az egyetlen férfi, akihez nem múló szerelem fűzi, mely érzés miatt folytonos büntudattal küzd, olyannyira, hogy még a nevét sem mondja ki, számára tabu. A regény e tekintetben minden valószínűség szerint önéletrajzi jellegű: Kosáryné közvetlenül annak az Osvát Ernőnek halála után írta, akihez Kosáry Judit szóbeli közlése szerint gyengéd érzelmek fűzték, de hívő katolikusként a válás lehetőségét elvetette, annak ellenére, hogy házassága Kosáry Jánossal nem volt boldog. Plátói kapcsolatukat a *Lelkek és arcok* című elbeszéléskötete „Két kis karosszék” című novellájában és regénytetrológiájának a második világháború végén írt, önéletrajzi elemeket tartalmazó utolsó két kötetében is megjelenítette: mindegyik mű a hősnőnek szerelmet valló, de vele szexuális kapcsolatot nem létesítő, figyelmes és gyengéd férfialakja öngyilkosságot követ el, agyonlövi magát, mint Osvát Ernő.⁴

A *Porszem a napsugárban* doktor/professzor figurája nőtlen, életét a gyógyításnak szentelő orvos, aki tisztában van Annus érzéseivel, melyeket minden bizonnal viszonz is, mégis elfogadja a házasságot szent és felbonthatatlan köteléknek tekintő asszony döntését, aki egy levélben bevallja szerelmét, de mint írja, „nem akarom a férjemet megcsalni, még gondolatban sem, és nem akarom más csókja után a gyerekeimet megcsókolni” (216). E szóhasználat – „még gondolatban sem” – a háború előtti olvasók többségének bizonyára eszébe juttatta a 9. parancsolatot, és a katekizmus hozzá fűzött tanítását: „Ki vétkezik Isten kilencedik parancsolata ellen? Az vétkezik Isten kilencedik parancsolata ellen, aki gondolatban, szóban vagy tettben házasságot tör, vagy erre csábít.” Annus nagy erőfeszítéssel igyekszik figyelmét más irányba, a családjá egyes tagjaira terelni, hogy a parancsolatnak engedelmessé váljon, de a professzor iránti vágyakozását nem képes teljesen a tudattalanjába száműzni, az elfojtás nem tökéletes. A vágy, amit „gonosz erőnek” (295) nevez, álmaiban, akarata ellenére támad. Bevallja magának, hogy nem a férje és gyerekei, és nem az éppen pusztító első világháború miatt forgolódik álmatlanul az ágyában, hanem amiatt, mert nem sikerült a „doktorra vonatkozó gondolatokat” kiejteni a szívéből:

⁴ Az első világháborús vereséget követően Selmezbányáról Magyarországra átköltözött író nő Budapesten ismerkedett meg Osváttal, először az általa szerkesztett *Nyugat*nak kezdett dolgozni, egészen 1929-ig, a férfi halálának évéig rendszeresen publikált a lapban. A *Nyugat* írónőiről szóló könyvükben Borgos Anna és Szilágyi Judit Osvátot gátlástalan férfinak mutatják be, aki visszaélt a lapban publikáló nők helyzetével. Ezt a nézetet egy tanulmányban igyekeztem cáfolni. Ld. Kádár (2012).

De a doktort látta néha, a doktort látta, amint mosolyogva tekintett rá a képről,⁵ és hiába magyarázta magának, hogy bűn, hogy az ilyen öregasszonynál, akinek férjhez ment a leánya, és unokája van, nemcsak hogy bűn, de nevetséges és izléstelen is ez az érzés, be kellett vallania magának, hogy... hogy... Nem, nem gondolt szerelemre. Ezt soha meg nem engedte volna magának. De érezte a szerelmet, és ez ellen nem lehetett tenni semmit. (300-301)

Amikor beteg anyját készül meglátogatni, Ösztön-énje álmában arra buzdítja, hogy helyette inkább a férfit keresse fel Pesten, de a Felettes-én álmában is győzelmet arat, elfogadtatja vele, hogy először az édesanyjához kell sietnie. Olyan erős büntudattal küzd, hogy amikor reggel értesítik anyja éjszaka bekövetkezett haláláról, úgy érzi, öngyilkos tudott volna lenni, ha mást álmodik (305-306).

Büntudatát, mint a „Mese a lázról” hősnője is, sajátos babonás magatartással próbálja enyhíteni, amivel fel-feltámadó libidóját igyekszik elfojtani. Amikor kisebbik lánya szerelmi bánatában öngyilkosságot kísérel meg, Bertuska gyógyulásáért cserébe – negyvenévesen – felajánlja istennek a szexualitásról való lemondást:

Édes Istenem – suttozta magában forrón –, odaadom az én szívemet. Nem akarok többé szerelmet senkitől. Miskától sem. Ne csókoljon meg soha többé. Csak Bertuska ne legyen boldogtalan. (285)

Elhatározásához – a csók ezúttal a tabu szeretkezést jelöli –, bár nagy lelki gyötrelmek árán, a továbbiakban sikerül is tartania magát. A regény végén, gyenge fizikumú lánya halála után divatjamúlt fekete ruhát viselő, ötvenegy éves, idősnék számító asszony, aki szíve mélyén tudja, hogy bár sok boldog percet élt át, igazán boldog soha nem volt. Amikor az antihős jellemzőivel felruházott színésznő rokonának bevallja, hogy soha senki nem csókolta meg, csak az ura, Katica elámul:

– Milyen tiszta vagy te – mondta aztán.

Annus nem tudta, mit feleljen. Szégyent és valamiféle büszkeséget érzett. (361)

Annus magatartása arra enged következtetni, hogy önmegtagadásáért a hite nem tudott elég kárpótlást nyújtani. Katica megjegyzése a hívők, és a legalább elemi iskolát végzett nem hívők számára is világos utalás lehetett arra, hogy a regény hősnője Isten hatodik parancsolatának megfelelően, tiszta életet élt. A ’tisztá élet’ a *Magyar katolikus katekizmus* szerint „a férfi és a

⁵ Egy újságban megjelent harctéri tudósítás fotójáról.

nő helyes kapcsolatát jelenti a házasságban és az arra való felkészülésben”, s „[a]zért nagyon fontos ..., mert a paráznaság bűnei megrontják az egyén, a család és a nemzet életét.” Annus azonban nemcsak büszkeséget érez a fiatalon számos szerelmi viszonyt bonyolító rokona előtt, hanem szégyent is, s a narrátor nem segíti az olvasót eldönteni, hősnője azt szégyelli-e, hogy Katicával ellentétben gyáva volt élni, vagy azt, hogy a paráznaság bűnét mégis, számtalanszor elkövette. A katekizmus szerint ugyanis „Isten hatodik parancsolata ellen az vétkeznek, aki bűnös akarattal gondol, néz, beszél vagy cselekszik szemérmetlen dolgot, vagyis paráználkodik.”

Katicával folytatott beszélgetését követően még egyszer találkozik a doktorral, így újra erőt kell magán vennie, nehogy felmenjen a férfi lakására. Megkönnyebbülés számára, midőn Eros kiveszi szívéből a nyilat, s eljut a vágytalanság olyannyira várt állapotába. Amikor a mű során a történetet többnyire a hősnő szemszögéből elmondó korlátozott, a keretes részben mindentudóvá váló narrátor Annus életútját értékeli, a történetmondó közvetítésében még Eros, a görög „pogány” isten is a katolikus normákat képviseli. Eros úgy látja, „[s]zegény asszony nem volt sokszor boldog”, de „nem alacsonyította le soha a szerelmét”, és „hazugsággal sem gyalázta meg” (375). A megértő Eros ítélete segítségével, aki nem talál kivetnivalót abban, hogy Annus a szerelemben néha boldog volt (ami értelmezhető akként, hogy mint feleség a testi kapcsolatban némelykor kielégülést talált, illetve élettörténete ismeretében úgy is, hogy nem csak férje iránt érzett szerelemben), Kosáryné Réz Lola végül a keresztény fundamentalista állásponttól valamivel toleránsabb nézet felé mozdítja el a főszereplő sorsának lehetséges értelmezését.

Annus vágyainak elfojtása, folyamatos önmehtagadása, a libidinális destabilizáció nem vezet belső autonómiája fejlődéséhez, a represszió viszont hozzájárul társadalmi integrációjához. A mind magasabb pozícióba kerülő férjének még nőügyeit is némán tűrő asszony társadalmi állása Miskáéval együtt emelkedik: „egy napon eljöttek a nőegyleti hölgyek, és felkérték Annust, hogy legyen az elnöknőjük (270). Érzelmek elfojtása árán a szegény, vidéki tanítónő látszólag sikerrel integrálódik a középosztályba, ugyanakkor az önmagával, vágyai kontrollálásával elfoglalt nő kevés figyelmet fordít a körülötte lévő világ eseményeire, és saját rokonain kívül mások nemigen érdeklődnek. Szinte minden erőfeszítését az egyház szexualitást szabályozó valláserkölcsei előírásainak betartására fordítja – az övénel alacsonyabb osztályhoz tartozó emberek, az elnyomott nők sorsa is csak abban az esetben kelti fel a figyelmét, ha azok szexuális magatartással kapcsolatos normát szegnek meg. Amikor Péter fia kikezdi a cselédlánnyal, az utóbbi védelmére kel, de a lány kiszolgáltatott helyzete eszébe sem jut, rá

csak mint „kis buta bolondra” tekint; a viszonyt azért akadályozza meg, hogy ne vezethessen az egyház által tiltott abortuszhoz (332).

Akár a tizenkilencedik századi George Eliotnál vagy Charles Dickensnél, a represszió, a vágy introverziója Kosáryné Réz Lola a két világháború közt megjelent regényében is az érzelmi élet elszigeteléséhez vezet (Kucich 30). Annus a regény végén felkeresi lánykori szerelmét, egy budapesti bérház udvarán álló, rozszant, földszintes házban nyomorgó volt kollégáját, a szegény tanítót, akit testvérének árvája gondoz. Az egykor szeretett férfi három héttel később meghal: „Annus az újságban olvasta, és soha nem tudta meg, mi lett a vékony kis leánykából, aki egy fillér nélkül maradt árván utána” (357).

A hatalmi viszonyok fenntartására szolgáló társadalmi viselkedési szabályok indoktrinációja olyan sikeres nála, hogy amikor egyetlen fia feleségül vesz egy Németországban megismert táncosnőt, s menyét ő kíséri el egy budapesti szanatóriumba, nehogy vidéken megszólhassák házasságkötés előtti teherbeesése miatt, még egy „égbekiáltó bűn”⁶ elkövetése is eszébe jut:

Januárban elutazott Ellyvel, de amint nyugodtan és csöndesen ott ült vele szemben a szakaszban, és édes leányomnak szólította, és gondoskodott a kényelméről, egyre az a gondolat kísértette, nem lenne-e jobb, ha lelökné a vonatról? (353)

A bűnös gondolatot gonosz ösztöneinek tulajdonítja: „[I]egyőzte ezt is, mint már annyi kísértést életében” (uo.). Kosáryné Réz Lola tehát Freud személyiségmodelljének Ösztön-énje helyett az emberi pszichében a bűnre való kísértés formájában jelenlévő erőben hitt, melynek fő célja az Idéhez hasonlóan a libidó igényeinek kielégítése, amit a freudizmustól eltérően bűnnek tartott. A Felettes-én a katolikus egyház előírásaitól eltérő konfliktusmegoldásokhoz vezető szabályozó szerepét elvetette, mert hívőként úgy vélte, hogy az erkölcsi magatartás fő szabályai isteni eredetűek. Egészében véve elutasította Freud komplex személyiségmodelljét, mert meggyőződése volt, hogy egy kategorikus imperatívusz alapján – bár hősnője csak törekedett rá – nem csupán szóban és tettben, hanem gondolatban is lehetséges a teljesen büntelen élet, azaz a főként szexuális természetű ösztönkésztetések teljes elfojtása.

A nők alárendelt helyzetét, a patriarchális társadalmi berendezkedést elfogadó, a struktúra alapjául szolgáló repressziót helyeslő, konzervatív

⁶ A *Magyar katolikus katekizmus* 1995. évi kiadása szerint égbekiáltó bűnök például „a népek sanyargatása; szándékos gyilkosság; természetellenes paráznalkodás; szegények, árvák, özvegyek sanyargatása; a munkások béreinek igazságtalan visszatartása.”

szellemiségű *Porszem a napsugárban* megjelenése után alig több mint fél évtizeddel mégis egy nagyszabású feminista történelmi regény megírásába kezdett, ám katolikus szemléletmódja a létrejött tetralógiának is szervező elve maradt.

Felhasznált irodalom

- Bánhegyi, Jób. 1932. *Nem vagy már kisleány. A mai leány életútja*. Komárom: Virágos Kert Kiadó.
- Csaba, Margit. 1934. „A serdülő leány nevelése.” In Szegedy-Maszák Aladárné – Stumpf Károlyné (szerk.) *A magyar úriasszony otthona. Az otthon kultúrája*. Budapest: A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége.
- Csaba, Margit. 1937. *Amit a serdülő leánynak tudni kell*. Tóth Tihamér előszavával. 2. kiad. Budapest: Szent István Társulat.
- Csaba, Margit. 1940. *Amit a nagy leánynak tudni kell*. Tóth Tihamér előszavával. 2. kiad. Budapest: Szent István Társulat.
- Dersi, Tamás. 1973. *A századvég katolikus sajtója*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Foucault, Michel. 1999. *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Ford. Ádám Péter. Budapest: Atlantisz.
- Gergely, Jenő, 1999. [A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945](#). 8. fejezet. Budapest: Pannonica Kiadó. 2014. január 14.
- Háztartási alkalmazottak kis kátéja*. 1936. Szerk. Szegedy-Maszák Aladárné – Stumpf Károlyné. 2. kiad. Budapest: A Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége.
- A keresztény szellemiség lexikona*. 1993. Szerk. Christian Schütz. Ford. Búzás József. Budapest: Szent István Társulat.
- Kádár, Judit. 2012. „Osvát, a férfi.” *Beszélő* III. folyam, XVII. évf., január-február-március: 76-81.
- Kosáryné Réz, Lola. 1935. *Lelkek és arcképek*. Elbeszélések. Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet R.-T.
- Kosáryné Réz, Lola. 2011. *Porszem a napsugárban*. Pomáz: Kráter.
- Kucich, John. 1987. *Repression in Victorian Fiction. Charlotte Brontë, George Eliot, and Charles Dickens*. Berkeley, CA: University of California Press.

- Magyar katolikus katekizmus.* 1995. A katolikus egyház katekizmusa alapján átdolgozott kiadás. Készítette az OHB munkacsoportja. Vác: [s. n.]. 2014. jan. 14. [Doc.](#)
- Németh, András. 2000. „[A katolikus tanárképzés történetéből.](#)” *Vigilia* 65:5. Letöltés: 2014. jan. 14.
- Révai nagy lexikona.* 1912. Az ismeretek enciklopédiája. Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság.
- Püski, Levente. 2007. „[A felsőház: Az elitek gyűjtőhelye.](#)” *Rubicon* 18: 4-5, 60-65. Letöltés: 2014. jan. 14.
- Szexológia.* 1975. A mű eredeti címe: *Wörterbuch der Sexuologie und ihrer Grenzgebiete.* Ford. dr. Székely Sándor, dr. Bär Vilmosné, dr. Pollák Zsuzsanna. Az új orvosi címszavakat készítette dr. Hirschler Imre. Budapest: Gondolat.
- Timm, Annette F. és Sanborn, Joshua A. 2007. *Gender, Sex and the Shaping of Modern Europe. A History from the French Revolution to the Present Day.* Oxford – New York: Berg.
- Vergote, Antoine. 2008. *Bűntudat és vágy. A vallásos szemlélet és torzulásai.* Ford. Karsai Gábor munkájának felhasználásával Mohi Zsolt. Budapest: Semmelweis Egyetem – Párbeszéd (Dialogus) Alapítvány.